

УДК 398.6:811.161.2'373.612.2](477.85/.87)

DOI <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2026/11/10>**Наталія САЛТОВСЬКА**

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри фольклористики Навчально-наукового інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Тараса Шевченка бульв., 14, м. Київ, Україна, 01601

ORCID: 0000-0002-6686-8633*n.saltovska@knu.ua*

Бібліографічний опис статті: Салтовська, Н. (2026). Фольклорний складник видання «Букварь южнорусский» (1861) в упорядкуванні Тараса Шевченка. *Folia Philologica*, 89–95, doi: <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2026/11/10>

ФОЛЬКЛОРНИЙ СКЛАДНИК ВИДАННЯ «БУКВАРЬ ЮЖНОРУССКИЙ» (1861) В УПОРЯДКУВАННІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена дослідженню фольклорного складника видання «Букварь южнорусский» (1861) – останнього прижиттєвого видання Тараса Шевченка, укладеного ним власним коштом для безоплатних недільних шкіл. Шевченку-етнопедагогу та просвітителю в українській та іноземній гуманітаристиці традиційно приділяється значно менше уваги, ніж Шевченку-письменнику й художнику, а фольклорний складник Букваря як свідомо упорядкувальна стратегія досі не ставав предметом системного аналізу. Мета дослідження – виявити принципи добору, функції та ідейно-концептуальне навантаження фольклорних текстів у виданні в контексті просвітницької діяльності та педагогічних поглядів Шевченка. Об'єктом аналізу є «Букварь южнорусский» укладений Тарасом Шевченком, надрукований у С-Петербурзі в «печатні» Гогенфельдена і Ко, 1861 року на 24 сторінках з ілюстраціями; предметом – фольклорний складник видання (думи про Пирятинського Поповича Олексія та Марусю попівну Богуславку і тринадцять народних паремій) у їхніх жанрових, ідейних і функціональних характеристиках. Використано методи фольклористики, етнопедагогіки, дидактики та етнокультурології та функціональний, структурно-семантичний, текстологічний і контекстуальний підходи. Встановлено, що вибір конкретних жанрів і текстів є не технічною зручністю, а концептуальним рішенням: через думи та паремії Шевченко передає наскрізну ідею видання – силу єдності, братерства й служіння високим ідеалам, незрадливості віри, любов до рідної землі, шанування родини. Наукова новизна полягає в тому, що Буквар уперше розглянуто з позиції трансмісії фольклору в навчальному тексті, а також у ширшому контексті цензурних обмежень і колоніального тиску, в умовах яких добір народних творів набував особливого ідеологічного виміру. В результаті проведеного дослідження встановлено, що «Букварь южнорусский» (1861) в упорядкуванні Тараса Шевченка є важливим складником не лише творчого доробку письменника, а й зразком підручкової літератури, що заклала основи ідейного та педагогічного використання народної словесності в навчальних виданнях: саме цей Буквар став першим україномовним навчальним текстом, до якого були органічно введені фольклорні твори як повноцінний змістовий компонент, а не ілюстративний додаток, що згодом утвердилося як традиція в українській букварній літературі та закріпилося як одна з визначальних рис вітчизняного просвітницького підручника.

Ключові слова: «Букварь южнорусский», фольклор, думи, паремії, Тарас Шевченко, освіта, етнопедагогіка, недільні школи.

Nataliia SALTOVSKA

PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Folklore Studies of the Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Taras Shevchenko blvd., 14, Kyiv, 01601

ORCID: 0000-0002-6686-8633*n.saltovska@knu.ua*

To cite this article: Saltovska, N. (2026). Folklorny skladnyk vydannia «Bukvar yuzhnorusskii» (1861) v uporiadkuvanni Tarasa Shevchenka [The Folklore Component of the Publication “Bukvar Yuzhnorussky” (1861) Compiled by Taras Shevchenko]. *Folia Philologica*, 11, 89–95, doi: <https://doi.org/10.17721/fofia.philologica/2026/11/10>

THE FOLKLORE COMPONENT OF THE PUBLICATION “BUKVAR YUZHNRUSSKY” (1861) COMPILED BY TARAS SHEVCHENKO

The article examines the folklore component of “Bukvar Yuzhnorussky” (1861) – the last publication released during Taras Shevchenko's lifetime, compiled at his own expense for free Sunday schools. Shevchenko, as an ethnopedagogue and enlightener, has traditionally received considerably less scholarly attention than Shevchenko the writer and artist, while the Primer's folklore component, as a deliberate editorial strategy, has yet to be subjected to systematic analysis. The aim of the study is to identify the selection principles, functions, and ideological and conceptual dimensions. The study examines the significance of the folklore texts included in the publication in the context of Shevchenko's educational activities and pedagogical views. The object of the study is “Bukvar Yuzhnorussky,” compiled by Taras Shevchenko and printed in St. Petersburg at the Hogenfeldern and Co. printing house in 1861, comprising 24 illustrated pages. The subject is the publication's folklore component – the dumas about Pyriatyn Oleksiy Popovych and Marusia Marusya the Priest's Daughter Bohuslavka («Duma pro Pyriatynskoho Popovycha Oleksiia», «Duma pro Marusiu Popivnu Bohuslavku»), and thirteen folk proverbs – examined for their generic, ideological, and functional characteristics. The study draws on methods from folklore studies, ethnopedagogy, didactics, and ethnoculturology, and employs functional, structural-semantic, textological, and contextual approaches. It is established that the selection of specific genres and texts was not a matter of technical convenience but a conceptual decision: through the dumas and proverbs, Shevchenko conveys the central idea of the publication – the power of unity, brotherhood, and devotion to high ideals, steadfast faith, love of one's native land, and respect for family. The scholarly novelty lies in the fact that the Primer is examined for the first time from the perspective of folklore transmission within an educational text, as well as within the broader context of censorship restrictions and colonial pressure, under which the selection of folk works acquired a particular ideological dimension. The study concludes that “Bukvar Yuzhnorussky” (1861), compiled by Taras Shevchenko, represents a significant part not only of the writer's creative legacy but also of Ukrainian educational literature: this Primer was the first Ukrainian-language instructional text in which folklore works were incorporated as a substantive content component rather than a mere illustrative supplement – a practice that subsequently became established as a tradition in Ukrainian primer literature and one of the defining features of the national enlightenment textbook.

Key words: “Bukvar Yuzhnorussky”, folklore, dumas, proverbs, Taras Shevchenko, education, ethnopedagogy, Sunday schools.

Актуальність проблеми. Фольклористичне вивчення педагогічної спадщини Тараса Шевченка залишається на периферії як шевченкознавства, так і історії української фольклористики. «Букварь южнорусский» (1861) традиційно розглядається або як пам'ятка просвітницької діяльності поета, або як об'єкт книгознавчих і мовознавчих студій, – натомість фольклорний складник видання як свідомо упорядкувальна стратегія досі не отримав системного аналізу. Між тим вибір конкретних жанрів (думи, прислів'я) і конкретних текстів (дума про Пирятинського Поповича Олексія, дума про Марусю Богуславку) є не технічною зручністю, а концептуальним рішенням, яке розкриває шевченківську концепцію народного слова як інструменту формування ідентичності. Дослідження цього аспекту є актуальним у кількох вимірах: воно збагачує розуміння ролі фольклору в українському національно-культурному русі середини XIX ст., уточнює місце Шевченка в історії вітчизняної фольклористики

та педагогічної думки, а також дозволяє реконструювати логіку добору фольклорних текстів в умовах цензурних обмежень і колоніального тиску.

Мета дослідження – виявити та проаналізувати принципи добору, функції та ідейно-концептуальне навантаження фольклорних текстів у «Букварі южнорусским» Тараса Шевченка в контексті його просвітницької діяльності та поглядів на народну словесність.

Предмет дослідження – фольклорний складник Букваря (думи про Пирятинського Поповича Олексія та думи про Марусю Попівну Богуславку і тринадцять народних прислів'їв) у їхніх жанрових, текстологічних, ідейних і функціональних характеристиках, а також принципи та критерії їх відбору Шевченком-упорядником.

Методи дослідження. Дослідження спирається на комплекс взаємодоповнювальних методів: Історико-генетичний метод застосовується для з'ясування походження та варіант-

ної традиції включених до Букваря текстів, їх місця в корпусі записаних на середину XIX ст. дум. Структурно-семантичний аналіз дозволяє описати жанрові особливості включених творів – формульність, композицію, образну систему дум; паремійні моделі прислів'їв – та виявити їхні спільні та відмінні риси порівняно з іншими відомими варіантами. Текстологічний підхід застосовується для зіставлення версій включених текстів із відомими записами епохи з метою встановлення можливих редакторських втручань Тараса Шевченка або вибору конкретного варіанта з-поміж існуючих. Контекстуальний аналіз уможливорює розгляд Букваря у широкому культурно-історичному контексті: доба реформ, рух недільних шкіл, цензурна ситуація, дискусії про народну освіту та статус української мови в Російській імперії. Біографічний метод залучається для зіставлення фольклористичних уподобань Шевченка, відображених у Букварі, з його щоденниковими записами, листуванням та художніми творами, де постають образи й мотиви народного епосу. Порівняльний метод дозволяє зіставити шевченківський Буквар з аналогічними виданнями епохи – насамперед із «Грамоткою» Пантелеймона Куліша (1857) – з метою виявлення спільного і відмінного у стратегіях добору фольклорного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасне шевченкознавство представлене різними векторами досліджень. Лише бібліографія цієї, по суті, окремої галузі гуманітаристики складає десятки томів. Тому вважаємо, що не варто заглиблюватися в детальний аналіз шевченкознавчих студій, натомість пунктирно окреслити основні підходи до вивчення творчості Кобзаря. Так, творчість Т. Шевченка розглядають здебільшого з позицій літературознавства (О. Боронь, Ю. Ковалів, І. Приліпко, О. Сліпушко та ін.); осмислюють фольклорно-літературні взаємозв'язки (М. Назаренко, С. Росовецький); лінгвостилістичні, морфологічні, мовновиражальні засоби творів (А. Мойсієнко, С. Єрмоленко, Л. Ставицька, В. Русанівський та ін.); історичні (І. Матяш, В. Сергійчук та ін.), педагогічні та виховні аспекти творчості та діяльності Тараса Григоровича (Л. Артемова, Л. Медвідь, Г. Сагач та ін.). Остання праця Кобзаря «Букварь Южнорусскій» також розглядалася під різними дослідницькими векторами

у працях останніх років : Бучарської І. «Букварь Южнорусскій. 1861 року» Тараса Шевченка в комунікативному просторі України: реальність та перспективи присутності» (Бучарська, 2019), Шевцової С. «Буквар» Шевченка: двічі дозволений, але заборонений. (Шевцова, 2021), Шаркань В. «Мова і правопис букваря Тараса Шевченка» (1861) (Шаркань, 2009) та ін., проте, фольклорний складник до не був предметом зацікавлення дослідників та не мав різнобічної оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Через усю творчість поета лейтмотивом звучить ідея просвітництва, волі, гідності і щасливого життя в «Україні милій» (Шевченко заповіт, 2006; 129). Одним із важливих шляхів досягнення цієї ідилії, в розумінні поета, мала стати освіта – доступна, зрозуміла, наповнена глибоким змістом і водночас проста та цікава. Шевченко, як ніхто інший із просвітників, це розумів. Усе його життя було покладене на вівтар самовдосконалення і самопізнання – саме через освіту та навчання. Його перші «університети» були по дяках-учителях, де він, мучачись зі старою церковною незрозумілою мовою, вивчив граматику, навчився читати, вивчив напам'ять псалтир і часослов. Тому ідея загальнодоступності знання і навчання через опанування грамоти з підручників, які надихатимуть і зацікавлюватимуть, викарбувалася в його свідомості з власного досвіду і, очевидно, була підкріплена досвідом попередників.

Як відомо, за три роки до укладання букваря Шевченком у типографії Куліша у Санкт-Петербурзі 1857 року була надрукована «Грамотка» Пантелеймона Куліша. Це було добротне, авторитетне, гарно ілюстроване видання обсягом 150 сторінок, вартістю 50 копійок, але разом із тим воно «було дорогим для простого люду» (Сагач, 2014: 15). «Грамотка» містила передмову, алфавіт (з різними видами літер), вправи для вивчення граматики, поради вчителю щодо правил українського слововживання, тексти для читання, взяті з Псалмів з авторським тлумаченням Куліша; для навчання читання були використані цитати з народних дум (розбиті на склади), а також невелика добірка народних прислів'їв. Завершувалася грамика післямовою автора «Слово до письменних», де автор наголосив на важливості знання і дотримання рідної мови та звичаїв, бо «Язык і зви-

чаї народні найкріпше, найлюбіше єднать між собою народи» (Куліш, 1857: 147).

Ідея про навчання «дітей письменства так, щоб дурно часу не гаявши, швидко зрозуміла дитина науку читання, а до сього найперва поміч – щоб граматка зложена була рідною Українською мовою» (Куліш, 1857: 2), була близька і Тарасові Шевченку, за однієї застроги: Шевченко прагнув освіченості для усіх вікових груп і верств населення і, головне, – матеріальної доступності цього навчання. Як свідчать історичні джерела, «за царату на Надніпрянській Україні не було жодної школи, в якій би навчання велося українською мовою» (Лазанська, 2010). У 1840–1860-х рр. XIX ст. ситуація з масовою освітою дещо покращується: спочатку у Східній Галичині та на Закарпатті, а згодом і в підросійській Україні (Київ, Харків, Полтава та ін.) виникають недільні школи для навчання дорослого населення грамоті, у яких ліберально налаштована інтелігенція разом зі студентством безкоштовно навчали грамоті доросле населення.

У червні–серпні 1859 року, перебуваючи в Україні – зокрема в Києві, – Тарас Шевченко зустрічався зі студентами і педагогами, згодом засновниками і вчителями недільних шкіл Києва, Полтави, Чернігова, Харкова та інших міст України. У серпні 1860 р. він передає для недільних шкіл Києва і Чернігова 150 примірників щойно виданого «Кобзаря» (СПб., 1860), а восени 1860 р. укладає «Букварь южнорускій» (Вишневська, Бородін, 2011), проходить цензурну перевірку та отримує дозвіл на друк.

У життєписі письменника не залишилося достеменної інформації про те, яким саме мав бути «Букварь», однак детально аналізуючи видання, можемо дійти висновку, що воно мало на меті сприяти навчанню грамоти та виробленню навичок читання якнайширшої аудиторії у відносно короткий термін, а матеріали для читання мали бути ще й за доступною ціною. Як відомо, грошей на видання в Шевченка не було, однак пошук можливостей їх віднайти дав свої результати. Кошти на видання були виручені з лотереї (шляхом розіграшу 20 квитків по 10 рублів за роботи), влаштованої під час виставки робіт художника у Петербурзькій академії мистецтв у вересні 1860 року. На виставці було представлено власний портрет художника, виконаний олійними фарбами, та п'ять гра-

вюр: «Вірсавія», «Сліпа з дочкою», «Байгуші», «Портрети дітей князя Кейкуатова», «Портрет Варки і Миколки». На виручені кошти було надруковано 10 000 примірників (вартістю 185 крб. 50 коп.), що для того часу вважалося значним тиражем. Шевченко сам встановив вартість видання у 3 копійки – задля доступності для всіх верств населення, а кошти, які мали виручатися з продажу, заповідав залишати на потреби недільних шкіл.

Видання букваря було першим кроком на освітянській ниві в задумах автора: Шевченко планував і надалі видавати навчальні книги з різних галузей знань – арифметики, географії та історії. «Думка єсть за «Букварем» напечатать лічбу і ціни і величини такої ж, як і «Букварь». За лічбою – етнографію і географію в 5 копійок. А історію, тільки нашу, може, вбгаю у 10 копійок», – ділився задумами Шевченко у листі до М. К. Чалого від 4 січня 1861 року (Вишневська, Бородін, 2011). На жаль, здійсненню цих планів завадила смерть митця. Важливою деталлю цих задумів залишається прагнення до здешевлення видань заради можливості масової освіти українців.

Маючи чималий досвід в опануванні грамоти з різних джерел та будучи обізнаним з підручковим матеріалом попередників, Шевченко напрацьовує свою методику добору та викладу букварного матеріалу, який би сприяв якнайшвидшому оволодінню грамотикою. Композиція Шевченкового букваря певною мірою перегукувалася з Кулішевою граматкою: розпочиналася алфавітом в усіх його конфігураціях (велика, мала літери, прописні букви), містила розділ з арифметикою, лічбою, текстами для читання, взятими з Псалтиря. Проте «особливістю букваря була відсутність у ньому вправ з читання окремих складів, які не з'єднуються в конкретні слова. Після вивчення абетки учні читали мікротексти, де слова поділялися на склади з позначенням наголосу. Потім переходили до зв'язних текстів, які становили ще одну відмітну особливість цього підручника. За обов'язкові для навчальної літератури того часу релігійні тексти правили уривки з «Псалмів Давидових», перекладених Тарасом Шевченком» (Артемова, 2006: 171). Для закріплення навичок читання Шевченко подав дві думи – «Про Пирятинського Поповича Олексія» та «Про Марусю попівну Богуславку» –

і тринадцять паремій різного ідейно-тематичного спрямування.

Це, на наш погляд, ще одна дуже важлива особливість букваря. Шевченкова ідея всеосвіти була спрямована на зацікавлення і доступність, а доступність передбачала не лише безкоштовне навчання та дешеві підручники, а й розуміння того, що вивчаєш. У процесі навчання, де читання відіграло чи не найважливішу роль, учень мав потрапляти у звичне для нього мовно-культурне середовище, перебувати в силовому полі морально-етичних імперативів, напрацьованих народною мораллю і народним вихованням. Досягти цього можна було лише через використання знайомого, зрозумілого і рідного тексту – того, який учень чув, можливо знав напам'ять, а тепер ще й міг прочитати й упізнати прочитане. Безперечно, такими текстами могли бути лише тексти народної творчості.

Найбільш ідейними, з погляду пропагування християнської та народної моралі, є думи та прислів'я – саме тому вони і ввійшли до букваря. «Буквар» – саме так, за свідченням сучасників, називав Шевченко своє видання (припис «южнорусській» був зроблений на вимогу цензорів) – за обсягом налічував лише 24 сторінки, а за суттю мав сформулювати цілий світ українського неофіта.

Думи «Про Пирятинського Поповича Олексія» та «Марусю Богуславку» обрані автором не випадково: провідною ідеєю обох є утвердження глибокої християнської віри і виплеканої народом упродовж століть моралі, що базується як на загальнолюдських цінностях, так і на ментальних, власне українських: безмежна любов до рідної землі, незрадливості вірі, шана та повага до батьків і прашурів загалом. В обох думах головні герої – а в «Марусі Богуславці», варто звернути увагу, головна героїня є жінкою – йдуть на самопожертву в ім'я християнської віри: заради збереження життя побратимів під час бурі на морі (дума про Поповича) та заради визволення українських бранців із турецької неволі (дума про Марусю попівну Богуславку). Обираючи ці думи, автор закладає думку про те, що служіння рідному народові та ідеалам добра і блага для своєї землі є обов'язком усіх членів громади – як чоловіків, так і жінок.

Пирятинський попович Олексій, перебуваючи з побратимами на козацькій галері, під час

сильної бурі, що ось-ось має потопити корабель, починає ревно сповідуватися у гріхах, просити прощення у побратимів і молитися Богові. Найбільшим гріхом попович вважає те, що не отримав батьківського благословення на похід та зневажливо ставився до братів, родини, сусідів, «малих дітей», «старих удов», при цьому наголошуючи: *«Хоча Святес Письмо я читаю, / Вас, простих людей, на все добро навчаю, / А я все сам недобре починаю»* – і тому *«Не єсть се, панове по синьому морю хвиля встає, / А єсть се – мене отцевська й материнська молитва карає!»* (Шевченко, 2006: 801). Рятуює човен від загибелі каяття поповича перед козаками-побратимами та його прощення ними. Завершується дума, як і вимагає жанр, славослів'ям – у цьому випадку цитуванням Святого Письма про шану і повагу до людей та батьків своїх: *«Отцева й матчина молитва зо дна моря виїмає, / Од гріхів смертельних душу откупає, / На полі й на морі на помоч помагає!»* (Шевченко, 2006: 802).

У думі про Марусю попівну Богуславку звучить той самий мотив любові і шани до батьків, рідної землі та дотримання народних звичаїв. Героїчний вчинок – звільнення козаків із неволі – головна героїня приурочила саме до *«святого празника, роковий день Великдень»* *«у нашій землі християнській»*. Прощаючись із невольниками, Маруся просить їх: *«В городи християнські утікайте; / Тільки прошу я вас, одного города Богуслава не минайте, / Моєму батькові й матері знати дайте»* (Шевченко, 2006: 803). Саме у такий спосіб дівка-бранка, що вимушено змінила християнську віру на «бусурменську» і розуміє, що ніколи не повернеться у рідний край – *«На ясні зорі, / На тихі води, / У край веселий, / У мир хрещений!»* (Шевченко, 2006: 803), – просить батьківського прощення і благословення. Очевидно, що свідомо, а можливо й підсвідомо, Шевченко обирає саме ці твори усної словесності, у яких відображено і історичне минуле, і звитягу, і гірку долю, а головне – утверджується щира надія на світле справедливе майбутнє. Саме ці думи ідейно корелюються і з текстами псалмів, у першому з яких утверджується думка про єдність, злагодженість та ідилію родинного життя: *«Чи є що лучче, краще в світі, / Як у купі жити, / З братом добрим добро певне / Познать, не ділити»* (Шевченко, 2006: 790).

«Народних пословиць» Т. Шевченко вмістив лише тринадцять – очевидно, керуючись тим самим принципом здешевлення видання, хоча вповні володів народною афористикою та й сам мав неперевершений дар її творення. Представлені тексти різні за тематикою, але підпорядковані одній виховній меті: утвердженню людини праці, поміркованості, мудрості та розважливості перед виконанням якихось дій чи прийняттям рішень – «З дужим – не борись, а з багатим – не судись», «З брехні не мруть – та й віри більш не ймуть». І, звичайно, жартиливий повчальний вислів про привчання дітей до роботи, засудження лінощів та умисного ухиляння від праці: «Або ти, тату, йди по дрова, а я буду дома, або ж я буду дома, а ти йди по дрова» (Шевченко, 2006: 803).

Відтак, можемо констатувати, що зразки усної словесності, використані Тарасом Шевченком, виконали досить потужне ідейне навантаження цього видання й надали йому цілісності, адже всі твори об'єднані однією ідеєю – цікавості і водночас мотивації вивчати і пізнавати своє слово, свою культуру, гуртуватися навколо своєї віри, дотримуватися своїх моральних та етичних принципів.

Варто зазначити, що візуально буквар теж відповідав тогочасним нормам підручкової літератури. Видання не має ілюстрацій, однак використання різних шрифтів, обрамлення сторінок декоративною графікою та завершення

тематичних розділів невеличким малюнком надають йому завершеності: розділ «Молитви» завершується графічним зображенням хреста у горизонтальному положенні; розділ «Лічба» – геометричною фігурою трикутника; розділ для читання з думами та народними пареміями – зображенням сови, що сидить на гілці. Сова, як відомо, в українській народній традиції символізує мудрість і розум, її завжди пов'язували з процесом навчання та виховання. Скромні, але вишукані графічні елементи лише доповнили загальний задум – зацікавити читача букварем.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Укладання та видання Тарасом Шевченком «Букваря южнорусского» мало важливе значення для закладання основ всеосвіти, а його підхід до добору матеріалу, зокрема зразків народної творчості, заклали підвалини буквародруку та й загалом підручкової літератури в Україні. Чи актуальне це видання сьогодні? – Так! Шевченковий спадок буде актуальним, бо «Шевченко як явище велике й вічне – невичерпний і нескінченний. Волею історії він отождоженний з Україною і разом з буттям рідної держави продовжується нею, вбираючи в себе нові дні й новий досвід народу, відгукуючись на нові болі та думи, стаючи до нових скрижалей долі. Він росте й розвивається в часі, в історії, і нам ще йти і йти до його осягнення. Ми на вічному шляху до Шевченка...» (Дзюба, Жулинський, 2003: 10).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки України: Підручник. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
2. Буквар південноруський 1861 року / Тарас Шевченко, упоряд. М. М. Ілляша, вступ. сл. О. Гончара, післям. В. Яцюка. Київ : Веселка, 1991. 61 с.
3. Бучарська І.С. «Букварь Южнорусский. 1861 року» Тараса Шевченка в комунікативному просторі України: реальність та перспективи присутності. *Communications and Communicative Technologies*. Вип. 19. 2019. С. 19–25.
4. Вишневецька Н.О., Бородин В.С. Букварь Южнорусский. Тарас Шевченко. Енциклопедія життя і творчості, 2016. URL: <https://www.t-shevchenko.name/uk/MiscWorks/Bukvar.html> (дата звернення 4.03.2026).
5. Дзюба І. Жулинський М. На вічному шляху до Шевченка. [Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. Київ, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. С. 9–66]. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev101.htm> (дата звернення 20.03.2026).
6. Куліш П. Граматка. С.-Петербург. 1857. 150 с.
7. Лазанська Т.І. Недільні школи [Електронний ресурс] Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Nedilni_shkoly (дата звернення 4.03.2026).
8. Педагогічні погляди Т.Г. Шевченка у контексті розвитку освіти Рекомендаційний бібліографічний список до 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. ДНІПУ імені В. О.Сухомлинського НАПНУ / упор. Самкаук Л.І., Кривоносова О.В., Київ, 2014. URL: https://dnpu.gov.ua/wp-content/uploads/2016/02/index_5_35.pdf (дата звернення 4.03.2026)

9. Сагач Г.М. Лебедина пісня Тараса Шевченка – «Буквар Южноруський» (1861 р.). *Таврійський вісник освіти*. 2014, № 3 (47). С. 13–18.
10. Тарас Григорович Шевченко : бібліографія літератури про життя і творчість, 2004–2018 / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського; авт. кол.: І.Д. Войченко (керівник), О. П. Андрущенко, О. О. Фіклістова ; редкол.: Л.А. Дубровіна (голова) [та ін.] ; наук. ред. С. С. Кіраль. Київ, 2019. 812 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0003587.pdf (дата звернення 4.03.2026).
11. Сердунич Л. Тарас Шевченко – автор підручника. *Жінка-українка*. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/2138> (дата звернення 4.03.2026).
12. Шаркань В.В. Мова і правопис букваря Тараса Шевченка (1861). Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць. Вип. 12. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. С. 265–277.
13. Шевцова С. «Буквар» Шевченка: двічі дозволений, але заборонений. Київ, 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3347257-bukvar-sevchenka-dvici-dozvolenij-ale-zaboronenij.html> (дата звернення 4.03.2026).
14. Шевченко Тарас. Усі твори в одному томі. Київ, Ірпінь ВТФ «Перун», 2006, 824 с.

REFERENCES:

1. Artemova, L.V. (2006). *Istoriia pedahohiky Ukrainy: Pidruchnyk* [History of pedagogy of Ukraine: Textbook]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Bukvar pıvdenorusskyi 1861 roku [South Russian primer of 1861] / Taras Shevchenko, uporiad. M. M. Illiasha, vstup. sl. O. Honchara, pisliam. V. Yatsiuka. Kyiv: Veselka, 1991 [in Ukrainian].
3. Bucharska, I.S. (2019). «Bukvar Yuzhnorusskii. 1861 roku» Tarasa Shevchenka v komunikatyvnomu prostori Ukrainy: realnist ta perspektyvy prysutnosti ["South Russian Primer of 1861" by Taras Shevchenko in the communicative space of Ukraine: Reality and prospects of presence]. *Communications and Communicative Technologies*, 19, 19–25 [in Ukrainian].
4. Vyshnevskaya, N. O., & Borodin, V. S. (2016). *Bukvar Yuzhnorusskyi* [South Russian primer]. Taras Shevchenko: Entsiklopediia zhyttia i tvorchosti. <https://www.t-shevchenko.name/uk/MiscWorks/Bukvar.html> [in Ukrainian].
5. Dziuba I., Zhulynskyi M. (2003) Na vichnomu shliakhu do Shevchenka. [Taras Shevchenko. Zibrannia tvoriv: u 6 t. Kyiv, 2003. T. 1: Poeziia 1837–1847. S. 9–66.] [in Ukrainian]. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev101.htm>
6. Kulish, P. (1857). *Hramatka* [Grammar book]. St. Petersburg [in Ukrainian].
7. Lazanska, T.I. (2010). Nedilni shkoly [Sunday schools] [Electronic resource]. In V.A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine] (Vol. 7: Mi–O). Kyiv: Naukova dumka. Retrieved April 23, 2026 [in Ukrainian].
8. Pedahohichni pohliady T. H. Shevchenka u konteksti rozvytku osvity: rekomendatsiinyi bibliohrafichnyi spysok do 200-richchia vid dnia narodzhennia Tarasa Hryhorovycha Shevchenka (2014) / uporiad. Samchuk L. I., Kryvonosova O. V. Kyiv: DNPBU imeni V. O. Sukhomlynskooho NAPNU, 2014. Retrieved from: https://dnpu.gov.ua/wp-content/uploads/2016/02/idex_5_35.pdf [in Ukrainian].
9. Sahach, H.M. (2014). Lebedyna pisnia Tarasa Shevchenka – «Bukvar Yuzhnorusskyi» (1861 r.) [Taras Shevchenko's swan song – "Bukvar Yuzhnorusskyi" (1861)]. *Tavriiskiy visnyk osvity* [Taurian Bulletin of Education], 3(47), 13–18 [in Ukrainian].
10. Voichenko, I. D., Andrushchenko, O. P., & Fiklistova, O. O. (Authors), Dubrovina, L. A. (Ed. Board Chair), & Kiral, S. S. (Sci. Ed.). (2019). *Taras Hryhorovych Shevchenko: Bibliohrafiia literatury pro zhyttia i tvorchist, 2004–2018* [Taras Hryhorovych Shevchenko: Bibliography of literature about life and creativity, 2004–2018]. Vernadsky National Library of Ukraine. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0003587.pdf [in Ukrainian].
11. Serdunych, L. Taras Shevchenko – avtor pidruchnyka [Taras Shevchenko is the author of a textbook]. *Zhinka-ukrainka*. Retrieved from: <http://ukrainka.org.ua/node/2138> [in Ukrainian].
12. Sharkan, V. V. (2009). Mova i pravopys bukvaria Tarasa Shevchenka (1861) [Language and spelling of Taras Shevchenko's primer (1861)]. *Shevchenkoznachchi studii*, 12, 265–277 [in Ukrainian].
13. Shevtsova, S. (2021). «Bukvar» Shevchenka: dvichi dozvolenyi, ale zaboronenyi [Shevchenko's "Primer": Twice allowed, but forbidden]. Kyiv, 2021. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3347257-bukvar-sevchenka-dvici-dozvolenij-ale-zaboronenij.html> [in Ukrainian].
14. Shevchenko, T. (2006). *Usi tvory v odnomu tomi* [All works in one volume]. Kyiv, Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 25.04.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.06.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 13.08.2026